

MİLLİ MƏTBUATIMIZIN TARİXİ

Mətbuatın ictimai institut olaraq formalaşması ölkələrin taleyinə hər aspektdə təsir göstərmişdir. Tarix boyu mətbuat müstəqillik və istiqlaliyyət kimi ideologiyaların hər zaman ən mühüm daşıyıcısı olmuş, milli kimliyi, milli mentaliteti formalaşdırmaqla bərabər, milli maarifləndirməni həyata keçirən ən vacib ünsürlərdən olmuşdur. Dünyanın bir çox yerlərində olduğu kimi, Azərbaycanda da jurnalistika keçmişdən bu günə ölkənin tarixinə təsir göstərmiş mühüm hadisələrin mərkəzində olmuşdur. Mətbuat tariximizi öyrənmək həm Azərbaycan jurnalistikasını, həm də Azərbaycan tarixini öyrənməyə xidmət edir.

Azərbaycan mətbuat tarixinin formalaşmasında rolunu oynayan bir sıra qəzet və jurnallar var ki, onların fəaliyyəti, gördüyü işlər, daşdığı missiya çox şəərəflidir. 1832-ci ildə "Tiflis xəbəri" qəzetinin nəşri və 1845-ci ildə "Zaqafqazski vestnik" qəzetinə Azərbaycan dilində bir səhifə əlavə olunması milli mətbuatın yaradılması istiqamətində atılmış ilk addımlar olmuşdur. Rəsmi bülleten xarakterində daşıyan həmin nəşrlər qəzet adlandırılma bilməzdi. 1850-ci illərdə Şamaxı şəhərində kiçik mətbəə olmuşdu, lakin lazımı çap avadanlığı yox idi.

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin inkişafında müəyyən irəliləyişlər özünü göstərirdi. Ədəbiyyatın, tarixin, teatrın, mədəni və elmi sahələrin inkişafı milli mətbuatın yaranmasını sürətləndirmişdi. Belə bir dövərdə Azərbaycan dilində materialları çap edəcək mətbəə açmaq, kitab nəşrini nizama salmaq, dövrü mətbuat yaratmaq zərurəti Azərbaycan ziyalılarındakı düşündürməyə bil-məzdi.

Azərbaycan milli maarifçilik hərəkatının banilərindən biri Abbasqulu ağa Bakıxanov Azərbaycan xalqı üçün mətbəə yoxluğunu hamıdan əvvəl hiss edib bu yolda əzmlə çalışmışdı. Daha sonra M.F.Axundov və M.Ş.Vazeh Tiflisdə müstəqil Azərbaycan mətbəəsi yaratmaq məqsədilə bu xüsusda tərtib etdikləri layihə ilə yerli hökumətə müraciət edərək icazə və maddi yardım istəmişdilər. Hökumət müəyyən şərtlər əsasında icazə versə də, maddi yardım göstərməkdən imtina etmişdi. Bu səbəbdən Azərbaycan mətbəəsinin yaranması baş tutmamışdı.

Belə bir mətbuat "aclığı" dövründə xalqını "zölmət qaranlığından işıq aləminə" çıxartmağı qarşısına məqsəd qoyan dövrün ictimai-siyasi, fəlsəfi və ədəbi-tənqid fikrinin müqəddir nümayəndəsi Həsən bəy Zərdabi növbəti "ilk"lərdən birinə - milli mətbuatın təməlinin qoyulması şəərəfinə nail oldu. Bütün Qafqazda böyük əks-səda doğuran "Əkinçi" qəzetinin birinci nömrəsi 1875-ci il iyulun 22-də işıq üzündə görünür.

İslam dünyasının təbiətşünas alimi Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan tarixində təkcə milli mətbuatın yaradıcılardan biri deyil, həm də milli teatrın yaranmasında xidmətləri olan adlardan biridir. O, ictimaiyyətin məlumatlandırılmasında, gənclərin düzgün tərbiyəsində teatrın rolunun mühüm olduğunu müdafiə edənlərdən olmuşdu. Əlbəttə ki, teatrın yaranması Azərbaycan tarixi üçün böyük bir inkişaf idi. Amma Zərdabi bilirdi ki, xalqın maariflənməsi və təhsil alması təkcə teatr və məktəblə mümkün deyil. İnsanları bir ara-

ya gətirəcək və onları müstəqilliyə aparacaq bir yol axtarırdı və onun fikrincə, milli ideyaları ortaya qoymaq üçün daha əlverişli bir vasitəni mətbuatın, qəzetin olması idi. Mətbuat xalqın kütləvi şəkildə maariflənməsi, millətin oyanışı, milli və dini birlik ideyasının yayılması baxımından çox önəmli idi. Milli məktəb, teatr və mətbuatın üzərində bərqərar edilən geniş elm və təhsil şəbəkəsinin cəmiyyətin tərəqqiyə doğru inkişafının, xalqı tarixi bələdlərdən xilas etməyin yeganə yolu hesab edən H.B.Zərdabi bu qəzetin nəşri ilə, həm də redaktoru və korrektorunu olmuşdu.

"Əkinçi"nin nəşri qəyd etmək lazımdır ki, bir çox cəhətdən əlamətdar idi. Bu hadisə Azərbaycanda çar hökuməti tərəfindən icazə verilmiş rəsmi maarifçi cərəyanının yaranmasına təkan verdi, Azərbaycan ictimai fikri və rəyi formalaşmağa başladı və milli oyanış prosesinin əsası qoyuldu. Çar senzurası "Əkinçi"yə ciddi nəzarət etsə də, müsəlman aləminin ilk maarifçi qəzeti öz milli işini gördü.

Müsəlman Şərqində, Türk dünyasında milyonlarla insanın düşüncəsinə işıq salan "Əkinçi" onu intizarla gözləyənlər üçün günəş kimi doğmuş, onun gəlişi ilə qorxu və düşüncələrin başında isə ildırım kimi çaxmışdı. Sözsüz ki, bu qəzetin nəşri Azərbaycan milli intibahının "sübh çağı"nda (F.Köçərli) avam kütləni ayılmağın, məktəb və maarifə, milli mücadiləyə, milli qeyrət və özünüdərkə səfərbər etməyin mühüm vasitələrindən biri oldu. Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan jurnalistikası tarixində ilk dəfə olaraq "Əkinçi"nin timsalında mətbuata kütləvi informasiya vasitəsi, maarifçiliyin əsası, ictimai-siyasi şüurun formalaşması faktı kimi yanaşdı. Onu narahət edən mühüm məsələlərdən biri də bəzi yazıçı və müxbirlərin öz ana dilində deyil, başqa dillərdə yazıb-yaratmaları idi. Maarifçilik ideyasının daşıyıcısı olan "Əkinçi" Azərbaycan dilini rəsmi statusda öz fəaliyyətinin əsasına çevirdi, milli təfəkkürlü ziyalılar nəsəlinin yetişməsində böyük tarixi xidmətlər göstərdi. Dil məsələsində Həsən bəy öz mövqeyini Hənifə xanım belə xatırlayırdı: "Həsən bəy ömrünün axırına qədər saf türkcə tərəfdarı olmuşdur. Türk dilinə ərəb və fars kəlmələrinin qatılmasının əleyhinə idi. O, bu barədə çox yazmışdır. Onun "Əkinçi"sinin dili bütün Qafqaz müsəlmanları arasında aydın anlaşılırdı". Bu mənada "Əkinçi" qəzeti həm də ana dilimizin inkişafında yeni bir mərhələnin əsasını qoydu, Azərbaycan ədəbi dilinin yeni bir qolunu - publisistik üslubu yaradı.

"Əkinçi" ayda 2 dəfə nəşr olunurdu. Qəzet: "Daxiliyyə", "Əkin və ziraət xəbərləri", "Məktubat", "Elmi xəbərlər" və "Təzə xəbərlər" sərlovhələri altında 5 əsas şöbəyə ayrılırdı. Qəzetin birinci səhifəsində "Bu qəzeti çap elədir Badkubə gimnaziyasının müəllimi Həsən Məlikzadə Zərdabi" sözləri yazılırdı. Baş məqalə birinci nömrədən başlayaraq axırədək "Daxiliyyə" sərlovhəsi altında çap olunurdu. Qəzet Zərdabi üçün böyük bir tribuna idi. Və bu tribunadan xalq müraciət etmək onun nəzərində ən böyük səadətdir. O, yazılarını ilk öncə olduqca sadə problemlərdən başlayırdı. Oxucuya elə gəlirdi ki, müəllif adi həyat və

məişət məsələlərindən bəhs edir. Əsərləndə isə xalqın ağır məişətini təsvir edən yazılarında ustalıqla pərdələnmiş ictimai-siyasi fikir ifadə olunurdu, məqalələrinin sonunda sərt və kəskin nəticələr öz əksini tapırdı.

"Əkin və ziraət xəbərləri"ndə kənd təsərrüfatına aid məqalələrin çoxu bu sahədə dərin biliyə malik olan Həsən bəy öz tələfindən yazılırdı. Burada bəy haşiyəyə çıxmaq istərdim: Həsən bəy Zərdabi Moskva Universitetini bitirdikdən sonra ilk əmək fəaliyyətinə Tiflisdə "Mejevaya palata"da başlamaqla yanaşı, eyni zamanda, burada yerləşən "8-ci mejavaya" (məzçək-mə) komissiyasında məhkəmə üzvü kimi də fəaliyyət göstərir. Borçalıda islahat prosesində torpaqların kəndlilər arasında bir yerquruluşu mütəxəssisi kimi doğru-düzgün bölüşdürülməsinə, torpaq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə yardımçı olur. Belə ki, torpaq sahibləri kəndlilərin avamlığından istifadə edərək qanunda min hiylə yolu tapıb onları ən müxtəlif fitnə-fəsadla aldadırdılar. Çar hökumətinin yaratdığı bu idarənin rəhbərliyi isə bəylərin, mülkədarların müdafiəçisi kimi çıxış edir, burada yerli bəylər tərəfindən Həsən bəyə qarşı sui-qəsd təşkil olunur. O zaman Tiflisdə dövlət qulluğunda olan M.F.Axundovun müdaxiləsi nəticəsində bu sui-qəsd cəhdi uğursuz olmuşdu.

"Məktubat" şöbəsində müxtəlif yerlərdən gələn məktublar dərc olunurdu. Moskva Universitetinin məzunu olması, Avropa ölkələrinin tarixini və mədəniyyətini yaxşı bilməsi "Əkinçi"nin nəşrində Həsən bəyə yardımçı olurdu, müxtəlif ölkələrin qəzetlərinin materiallarına əsaslanaraq onun beynəlxalq məsələlərin işıqlandırılmasında köməyinə gəlirdi. Qəzetin sətunlarında dərc edilən informasiyalar, müəyyən mənada, tarix hesab edilə bilər. Bu informasiyaların mahiyyətini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, "Əkinçi" qəzeti həm də tarixi yaşadıb. "Təzə xəbərlər" şöbəsində dərc edilən informasiyalar istər coğrafiyasına, istərsə də məzmununa görə fərqli idilər. Rusiya, Qafqaz və xarici ölkələrlə bağlı bütün xarici və daxili məsələlərə də qəzetin səhifələrində yer verilir.

Məramı maarifləndirmək olan "Əkinçi" qəzetinin "Elmi xəbərlər" bölməsindəki məlumatların, soruqların sədasının alt qatında xalqı üçün narahət bir ürayin döyüntüsü eşidilirdi. Nəcə ola bilər ki, dünyanın hansısa bir yerində təbtib edilən texniki uğurlardan digər yerlərdə xəbər tutmasınlar. O da ola sənün öz xalqın.

"Əkinçi"nin ətrafında elitar bir ziyalı dəstəsi, Azərbaycanın o zamankı mütərəqqi görüşlü qələm sahibləri toplaşmışdı. Moskvadan Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər ağa Gorani, Şamaxıdan S.Ə.Şirvani və Məhəmmədağlı Əlizadə Şirvani, Dərbənddən Heydəri və Tiflisdən M.F.Axundovun məqalələri və digər yazıları dərc olunurdu.

H.B.Zərdabinin böyük maraq göstərdiyi xarici mətbuat orqanlarından ən birincisi Böyük Britaniyanın "The Times" qəzeti idi. Maraqlıdır ki, "Əkinçi" öz problemlərindən danışarkən həmin qəzeti müsbət nümunə kimi göstərirdi. Həsən bəy "Əkinçi" qəzetinin Londonda da tanındığından iftixar hissi duyur və oradan bir kitabın bir fəslinin türk dilində olan tərcü-

məsinin redaktə etmək üçün göndərdiyini də "Əkinçi"nin 1876-cı il 1 yanvar tarixli nömrəsində qeyd etmişdi: "...London şəhərində bir neçə yüz qəzet çap olunur. Onunla belə kişilərdünyanın ucunda bizim qəzet kimi kiçik qəzet çap olunmayı eşidib istəyirlər ondan da nəfərdar olsunlar, amma bizim adamın çoxu nə ki, bu çağdək bizim qəzeti oxumayıblar, bəlkə bəzi kəslər onun bina olunmasının xəbərini də eşitməyiblər".

Lakin "Əkinçi"nin ömrü uzun sürmədi. Yenə də erməni xəyanəti öz işini gördü. 1876-cı ildə D.S.Staroselskinin Bakı qubernatoru vəzifəsini tərk etməsi və "Əkinçi"nin mürətibi Minasovun donosları nəticəsində "Əkinçi" qəzeti ətrafında yaranan təhlükə artmağa başladı. Mətbuat tariximizdən məlumdur ki, ermənilərin donosu, üzədumaları ilə "Əkinçi" qəzeti qapanmış, onun nəşri Həsən bəy Zərdabiyə Qafqazda iş verilməsi qadağan edilmişdir. "Əkinçi" qəzetinin mətbəəsində fəhlə işləyən erməni Minasovun jandarm idarəsinə xəbərçiliyi qəzetin qapanmasına bəhanə olmuşdur. Onun böhtan dolu donoslarının açıqlanması zamanı Minasov həyasızcasına Həsən bəy Zərdabinin üzünə durmuşdur. Lakin Həsən bəy dərin zəkası və əməli-salehliyi nəticəsində bütün çətinlikləri aradan qaldırmağı bacarmış, ermənilər işə olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, həqiqəti qorxmadan, hər şeyi hər kəsin üzünə söylədiyini üçün Həsən bəy özünə xeyli düşmən qazanmışdı.

Maarifçi və demokratik ideyaların carçısı olan "Əkinçi" az yaşasa da (cəmi 56 sayı işıq üzündə görünür), ümummillə məqsədlərin təbliği, vətənpərvərlik hisslərinin aşılanması, hadisələrin obyektiv işıqlandırılmasında bu qəzet milli demokratik mətbuatın gələcək inkişafı üçün təməl daşları rolunu oynadı.

Həsən bəy Zərdabi ilə başlayan Azərbaycan mətbuatı sovet dövründə belə sərt senzura şəraitində işləsə də, həmişə türkçülük, islamçılıq kimi ideologiyalara sadıq qaldı, azərbaycançılıq ideyasının yayılmasında özünə-məxsus rol oynadı və bugün müasir informasiya cəmiyyəti quruculuğunda, sosial ədalət və şəffaflığın təmin edilməsində, milli həmrəyliyinin və tolerantlığın möhkəmləndirilməsində, demokratik özünüdərkini, siyasi mədəniyyətin inkişafında, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərin qorunub saxlanması və təbliğində mühüm rol oynayıb, tədris və maarifləndirmə sahəsində fəaliyyətini daha da gücləndirir. 44 günlük Vətən müharibəsində media nümayəndələri də yüksək vətənpərvərlik ruhu ilə şanlı Zəfərimizə öz dəyərli töhfələrini verdi. Media nümayəndələri sırasında ön cəbhədə döyüşdə iştirak edən və öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirərək şəhid olanlar da oldu.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə "Əkinçi" qəzetinin nəşrə başladığı gün - 22 iyul hər il Milli mətbuat və jurnalistika günü kimi qeyd olunur.

**Aynur NSSZSSROVA,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu,
baş mütəxəssis**